

ДИСКУСІЯ ПРО АРХІВИ

І.В. Студенніков

ДО ПИТАННЯ КОМПЛЕКТУВАННЯ АРХІВІВ У ХХІ СТОЛІТТІ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ЧИ ВТРАТА ПОЗИЦІЙ?

Навряд чи учасники міжнародної конференції, організованої навесні 1994 р. Міжнародною радою архівів і Рокфеллерівським центром в італійському містечку Беладжіо, які зібралися для обговорення етичних аспектів діяльності архівістів, могли припустити, що один із пунктів "Міжнародного кодексу етики архівістів", проект якого був підготовлений за підсумками дискусії, набуде особливої актуальності на межі ХХІ століття. Причому пов'язане це не стільки з етичною стороною роботи архівістів, скільки з питанням, що повсякчас загострюється: чи зможуть вони впоратися із завданням комплектування архівних фондів в умовах безупинно зростаючих інформаційних і документаційних масивів, з одного боку, та зміни форми й характеру документальних джерел при повсюдному використанні електронних засобів передавання, накопичення й збереження інформації, з другого боку?

На перший погляд, така постановка питання може здаватися дещо надуманою. Проте, вона продиктована аж ніяк не схильністю до спекуляцій на футуристичні теми, а необхідністю осмислити ті проблеми комплектування фондів, з якими архіви почали стикатися у 1990-х роках.

Варто зауважити, що актуалізація зазначеної проблеми притаманна не лише системі архівних установ окремої країни або групи країн, вона має глобальний характер, свідченням чого можна вважати вже саму тему Міжнародного конгресу архівів, що відбувся 1992 р., - "Професія архівіста в епоху інформації".

Отже, зупинимось на окремих проблемах, що, на наш погляд, закладають підвалини кризи комплектування архівів документами, які віддзеркалюють події сьогодення, що з усією гостротою може проявитися вже в недалекому майбутньому.

Критичне збільшення обсягу документотворення й документообігу, крім складнощів, що виникають у зв'язку з накопиченням документів, їхнім опрацюванням і забезпеченням фізичної схоронності, обумовлює пріоритетне значення визначення їхньої наукової та історико-культурної цінності. У свою чергу, це завдання нездійсненне за відсутності високопрофесійних кадрів архівних працівників, які, з одного боку, достатньою мірою володіють принципами й критеріями визначення цінності документів, а з другого - є освіченими в сфері сучасних технологій збирання, опрацювання й зберігання інформації.

Проблема дефіциту кадрів, які відповідали б таким вимогам, є характерною сьогодні не лише для архівів України, що відчувають її через недосконалість системи підготовки й перепідготовки фахівців, а також падіння престижу професії архівістів в умовах недостатнього рівня фінансування потреб архівної сфери. Цією проблемою стурбовані й у ряді економічно розвинених країн. Так, член Американської бібліотечної асоціації та Товариства американських архівістів Роберт С. Мартін, здійснюючи порівняльний аналіз розвитку професійної підготовки бібліотекарів і архівістів у Сполучених Штатах, зазначає: "Сьогодні стан архівної освіти в США подібний до стану американської

бібліотечної освіти в 1919 р., коли вона мала багато цінних ідей, які чекали на впровадження, але які ще не були розроблені і навіть заплановані"¹. Р. Мартін вдало цитує висловлювання Уолдо Дж. Ліленда, зроблене ним під час міжнародної зустрічі архівістів у 1909 р.: "Ми повинні спростувати думку, що кожен може бути архівістом. ...Пройшли ті часи, коли кожен, хто любить книги і не здатен ні на що інше, може стати бібліотекарем... Еволюція архівіста відбуватиметься так, як і еволюція бібліотекаря"². Тут доречно звернути увагу на той факт, що в ряді країн практикується спільна підготовка архівістів і бібліотекарів відповідно до рекомендації ЮНЕСКО 1976 р. На доцільність подібного кроку для України, передусім в умовах економічної нестабільності, звертає увагу один з авторів Концепції підготовки і післядипломної освіти кадрів для архівних установ України К. Т. Селіверстова, яка наголошує: "...розпорошеність підготовки кадрів споріднених спеціальностей не сприяє раціональному використанню матеріально-технічної бази, наукового потенціалу"³. Цілком послідовною і такою, що відповідає сучасним вимогам підготовки архівістів, є ідея створення в майбутньому Інституту документальних систем і комунікацій, що, на думку К. Т. Селіверстової, дозволило б зосередити зусилля на створенні матеріально-технічної бази, єдиної для всіх спеціальностей, пов'язаних із комплектуванням, обліком, описом, систематизацією і зберіганням документації, а також на формуванні викладацького колективу для комплексу дисциплін, пов'язаних із документацією та інформацією"⁴.

Логіка наших міркувань підводить ще до однієї серйозної проблеми, а саме: спроможності архівів укомплектовувати свої фонди документами, що відбивають події й процеси сучасності, в умовах бурхливого розвитку комп'ютерних та інформаційних технологій. Не беручи під сумнів майбутнього архівів як таких, погодимося із незаперечним зауваженням К. Т. Селіверстової: "ясно, що вони будуть продовжувати зберігати вже впорядковану інформацію за минулі століття"⁵. І тут же поставлено питання: "А чи готові архіви прийняти на зберігання документацію в електронній формі? ...Як документувати і більш раціонально зберігати інформацію сьогодення..., щоб завтра суспільство не втратило значної частини інформації, зафіксованої в електронній формі?"⁶

Позначену проблему ми б розподілили на дві складові:

1. Наскільки рівень технічного і технологічного устаткування архівних установ відповідає завданню документування, опрацювання й зберігання інформації, що існує в електронному вигляді? (Це питання є надзвичайно актуальним для архівів України);
2. Наскільки досконалі сьогоденні методи й засоби збирання, опрацювання, документування, систематизації й зберігання такої інформації?

Ця частина проблеми стосується сьогодні комплектування архівів практично всіх країн, незалежно від рівня їхнього економічного розвитку і, як наслідок, наявності певних можливостей матеріально-технічного забезпечення роботи архівістів. Більше того, про те, що стрімкий розвиток сучасних комп'ютерних технологій і засобів комунікації не тільки створює небачені раніше можливості для збирання, опрацювання й зберігання значних документальних й інформаційних масивів, але й містить у собі загрозу для спроб архівістів зібрати й зберегти для майбутніх поколінь документальні джерела, які інформують про події й дають уявлення про процеси, що відбуваються сьогодні в різноманітних сферах життєдіяльності людей, у числі перших почали говорити фахівці такого лідера за рівнем інформатизації і комп'ютеризації суспільства, як Сполучені Штати Америки. Зокрема, вони застерігають, що нині існує реальна загроза назавжди втратити значні масиви інформації, які існують лише в електронному вигляді, з чисто технічних причин - через швидке відновлення програмних продуктів і технічної неможливості вже

сьогодні прочитати значну кількість текстів, записаних у ряді мов програмування. "...Технології, що виникають, такі, як CD-ROM, магнітна стрічка або оптичний диск, - констатує співробітник Бібліотеки Конгресу США Майкл Грюнбергер, - були визнані непридатними для забезпечення архівного зберігання, оскільки, крім багатьох причин, вони залежні від жорстких носіїв, а прогнозований термін функціонального життя останніх обмежується лише десятима-двадцятьма роками"⁷. Варто зазначити, що в доповіді "Зберігання історичних документів", підготовленій 1986 р. для Національного архіву США спеціальним науковим комітетом, нині єдино прийнятними для Національного архіву формами збереження документів, що зазнають найбільшого ризику бути втраченими, визнаються мікроплівки й фотокопії⁸.

Проте підкреслимо, що, дотримуючися зваженого ставлення щодо можливостей сучасних технологій у сфері накопичення, опрацювання й зберігання інформації, американські архівісти не заперечують їхньої істотної ролі в справі архівування документів і розширення завдяки ним спектра послуг, що надаються дослідникам. Про це свідчить заява Бібліотеки Конгресу США, де, окрім іншого, зазначається: "...можливо, сьогодні ще надто рано сприймати технологію оптичного диска, як шлях до розв'язання проблеми зберігання архівної інформації та удосконалення послуг по її доставленню, але й надто рано заперечувати вірогідність цього... Якщо можуть бути знайдені стійкі засоби архівування значних масивів [інформації] і розроблені засоби для моніторингу усталеності архівних матеріалів таким чином, що, випереджаючи їхню деградацію, можна буде виготовляти нові копії, тоді бібліотеки й архіви, так само, як і їхні користувачі, зможуть констатувати, що ми спроможні не лише зберігати записані знання протягом тривалого часу, але й можемо отримувати до них доступ, не подорожуючи фізично до місця їх зберігання"⁹.

Крім зазначеного вище, широке впровадження і використання електронних засобів передавання інформації спричинило зміну форми й характеру цілої низки документальних джерел, а в деяких випадках призвело до фактичного зникнення окремих їхніх видів. Так, сьогодні фахівці констатують майже повне відмирання епістолярного жанру. Водночас, епістолярна спадщина традиційно вважається одним із найважливіших джерел, що дають уявлення про суспільно-політичне життя, містять цінні відомості біографічного характеру про видатних політичних і суспільних діячів, діячів науки і культури минулого.

З другого боку, можна констатувати появу нових джерел, зобов'язаних виникненням саме розвиткові інформаційно-комунікаційних технологій. До таких джерел можна сміливо віднести розміщені в мережі ІНТЕРНЕТ Web-сторінки підприємств, установ, організацій, політичних партій і громадських об'єднань. Як правило, вони містять цінні відомості про мету й завдання їхньої діяльності, організаційно-управлінські структури, втілювані проекти. До того ж, у більшості випадків туди вміщують довідкові матеріали з історії створення й становлення власника Web-сторінки, а також установчі або програмні документи. На жаль, такі джерела сьогодні перебувають поза увагою архівістів. На наш погляд, це пояснюється двома причинами, принаймні, коли йдеться про архіви України: по-перше, досить низьким рівнем їхньої матеріально-технічної оснащеності (для порівняння, у багатьох країнах, у тому числі Центральної та Східної Європи, чимало науково-дослідних установ і центрів документації та інформації має необхідну інфраструктуру й кваліфікований персонал, що дозволяє вести безперервний пошук інформації у всесвітніх інформаційних мережах і пошукових базах даних, а також здійснювати її накопичення, систематизацію, облік і зберігання). По-друге, архівні працівники сьогодні професійно і психологічно не готові сприймати існуючу в такому вигляді інформацію як документальне джерело, що підлягає обліку й зберіганню. Водночас, організація пошуку, накопичення і систематизації такої інформації спроможна

сприяти запобіганню реальної загрози втратити для майбутніх поколінь дослідників значні документальні масиви, що дають уявлення про історію створення, функціонування й розвиток підприємств і організацій недержавного сектора. І, поза сумнівом, така загроза існує. На відміну від органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств державного сектора, де діловодство, облік і зберігання документів традиційно здійснюються належним чином, у недержавному секторі стан справ є дещо іншим. До речі, розширення приватного сектора документотворення і документообігу було названо серед тенденцій сучасного етапу розвитку архівної справи в доповіді Р. Я. Пирога "Сучасне архівне будівництво і вітчизняне архівознавство", зробленій під час Всеукраїнської наукової конференції "Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи" (м. Київ, 19-20 листопада 1996 р.)¹⁰. При цьому діяльність окремих суб'єктів недержавного сектора або їхніх груп (а йдеться не лише про підприємства, а й про громадські неприбуткові організації) часто має суттєвий вплив на різноманітні сфери соціально-економічного розвитку на місцевому, регіональному, а в деяких випадках і національному рівнях. А це означає, що втрата документальних матеріалів про їхню діяльність може призвести до утворення непоправних лакун для майбутніх поколінь дослідників соціальних, економічних, політичних, культурних процесів, що відбуваються в наші дні.

Заслуговує на увагу й ще одна, надзвичайно актуальна для сучасного етапу розвитку архівної справи в Україні, проблема. В умовах формування Національного архівного фонду, закладення підвалин нормативно-правового забезпечення діяльності архівів України, реалізації права людини на одержання інформації незаперечним визнається значення документальної спадщини, що зберігається в архівних фондах, для розвитку національної самосвідомості. Водночас, в умовах децентралізації процесу державного управління в Україні, її регіоналізації активізувався розвиток регіональної самосвідомості, що, серед іншого, віддзеркалюється у сплеску інтересу до історичного краєзнавства, вивчення соціально-політичних, економічних, етнокультурних процесів, що відбувалися і мають місце на регіональному, субрегіональному і локальному рівнях. До речі, процес зростання регіональної самосвідомості є загальноєвропейською тенденцією, про що свідчать дані опитування, проведеного в жовтні-листопаді 1992 р. серед громадян 12 країн - членів Європейської Союзу: 87% опитаних передусім ототожнюють себе з мешканцями свого регіону і вже потім - держави¹¹. Вектор же цього феномена в Україні досить вдало визначила І. І. Колесник. "Наша доба, - пише вона, - характеризується самоідентифікацією локальних етноностей, які виникли на просторі колишнього Радянського Союзу. Духовна енергія сучасних локальних спільнот зосереджена здебільшого на усвідомленні власних можливостей подолання кризових явищ посттоталітарного суспільства, визначенні шляхів подальшого соціально-економічного та культурного росту. ...Поняття регіонального в таких умовах виступає як засіб самовизначення локального, національного у всесвітньому процесі, подолання культурного провінціалізму та розумової ізоляції"¹². Саме тому сьогодні як стали тенденцію розвитку архівної справи в Україні слід визнати посилення ролі архівів не тільки в розвитку національної самосвідомості, але й в усвідомленні мешканцями регіонів своєї самотності.

Підсумовуючи, слід зауважити, що, поряд із постановкою конкретних проблем розвитку архівної справи, перелік яких не вичерпується розглянутими вище, ми жодною мірою не претендуємо на пальму першості в їхньому формулюванні, а запропоновані міркування мають дискусійний характер. Головне ж питання залишається відкритим: яке майбутнє очікує на архіви загалом і архіви України, зокрема? Чи перетворяться вони лише на хранителів уже зібраної в їхніх фондах документальної спадщини, чи зможуть вийти на рівень наукових центрів документації та інформації, що дозволить їм гарантувати пошук, систематизацію, облік і фізичне зберігання інформації, незалежно від того, на яких носіях

вона міститься і в якій формі знаходиться, на основі принципів і критеріїв визначення цінності документів¹³.

---

¹Мартін Р. С. Розвиток професійної освіти бібліотекарів і архівістів у Сполучених Штатах: порівняльне дослідження (аналіз) // Архіви України. - 1998. - № 1-6. - С. 133.

²Там само. - С. 131.

³Селіверстова К. Т. Яких фахівців потребуватимуть архіви у ХХІ столітті? // Там само. - С. 27.

⁴Там само.

⁵Там само. - С. 25.

⁶Там само. - С. 25-26.

⁷Grunberger M. W. From Strength to Strength: Judaica Collections Facing the Future // *Judaica Librarianship: Facing the Future: Proceedings of a Conference held at Harvard University on May 2 -3, 1988 on the Occasion of the Twenty-Fifth Anniversary of the Judaica Department of the Harvard College Library* / Ed. Ch. Berlin. - Harvard University Library, Cambridge, Massachusetts, 1989. - P. 23.

⁸Preservation of Historical Records. - Washington: National Academy Press, 1986.

⁹The Potential of Optical Disk Technology for Archival Preservation of Knowledge in Human and Machine Readable Forms: A Statement from the Library of Congress. - Washington: Library of Congress, 1984. - P. 4-5. Quoted by Grunberger M. W. Op. cit. - P. 24.

¹⁰Всеукраїнська наукова конференція "Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи" // Архіви України. - 1996. - № 4-6. - С. 6.

¹¹Van den Brande L. The Committee of the Regions: its Real Political Finality // *Regions of Europe*. - 1995. - N10. - P. 18.

¹²Колесник І. І. "Регіональне" як чинник формування української національної історіографії // *Записки исторического факультета*. - Одесса. - 1995. - Вып. 1. - С. 66-67.

¹³Див.: Положення про принципи і критерії визначення цінності документів, порядок створення та діяльності експертних комісій з питань віднесення документів до Національного архівного фонду // Архіви України. - 1995. - № 4-6. - С. 11-16.